

KAZINCZY 1813-AS DAYKA-KIADÁSÁNAK KORABELI FOGADTATÁSA

(A magyar klasszika történetéhez)

LÖKÖS ISTVÁN

Dayka Gábor költői hagyatékának gondozása, sajtó alá rendezése, majd megjelenése végső soron annak a nagyarányú munkának vált szer-
ves alkotórészévé, amely teljességgel Kazinczy nevével forrott egybe s a
korrekció, az *irodalmi klasszicizmus* s a *nyelvújítás* diadalra vitele volt
az alapvető célja. [1] *Szauder József* Kazinczyról szólva meg is jegyzi,
hogy a Dayka-életrajz — a Báróczy életével együtt — „a nyelvújítási har-
cok első csomópontja”, mivel Kazinczy ennek szövegébe „... beledolgozta
a nyelvújítás, a neologizmus védőbeszédét is, mely... csak lazán függ
össze az életrajzzal magával, noha Kazinczy meggyőzően állítja, a dol-
gozatban magában, hogy „Nem helyén kívül áll e kicsapás az én Daykám-
nak versei előtt... mindezek magának Daykának is állításai voltak.” [2]

Mindezek alapján megállapíthatjuk: ez az életrajz (természetesen a
Dayka-versekkel, sőt a Poétai berekkel egyetemben) a felvilágosodás kori
Dayka-reflexiók legjelentősebb csúcsává magasodik, hisz — Kazinczy jó-
voltából — Dayka költészete itt válik, teljes egészében a nyelvújítás fon-
tos elemévé. *Szauder József* — az életrajzról írott kitűnő analizisében rá-
mutat arra, hogy mindez milyen értelemben és jelleggel valósul meg:
„Az újítás és a haladás fogalmainak összekapcsolásával fedi fel egy pilla-
natra — írja —, mennyire több rejlik a nyelv szűken vett újítási moz-
galmának mélyén is, mint merő grammatikai kérdések.” [3]

Ezek alapján érthető, hogy a kiadvány egészével, de magával az élet-
rajzzal kapcsolatosan is reflexiók, vélemények hangzanak el, amelyek
végső soron nemcsak Kazinczy munkájára, a nyelvújításra vonatkoztat-
hatók, hanem sokszor Dayka költészetére is.

A legkorábbi vélemény *Virág Benedektől* és *Kultsár Istvántól* szár-
mazik. Szemere írja meg Kazinczynak 1813 áprilisában. [4] Érdekes:
mindkettő elmarasztaló. *Virág* szerint a *kiadó* egészen megváltoztatta
Daykát. Úgy látszik, az agg mester nem értette meg a korrekció szándék-
át. *Kultsár* meg egyenesen a nyelvújítás egy konkrét példáján ütközik
meg: „... a' Rényt gáncsolja benne...” [5] s hozzá nagyon értetlenül:
„Nem gondolta volna az Ember, mond K(ultsár), hogy a' Virtus ideájára

a' böjtölés ideája után jusson el a szófaragó, s valamely rhetori figura szerint, Rény becse ez annyi mint Rántotta becse, És így talán a Böjtölés becse? Minek a Rény? Hiszen az erkölcs megvan." [6]

Észreveszi persze az egész életrajz félreérthetetlenül neologizáló célját is: „A Dayka élete, a Neologismus apologiája! Göthe, Voss nem auctoritas. Ezek versírók de nem philologusok.” [7]

Mennyivel másképp fogadja viszont Pápay Sámuel! Az a Pápay, aki voltaképpen nem is valódi kazinczyánus, de kinek számára egyetlen dolog lényeges és döntő: a literatúra. Ennek sikerei, eredményei csodálatba ejtik. Így van ez most is. 1813. június 24-én lelkendezve írja Kazinczy-nak: „Literaturánkra nézve, kivált a Poesisban, szerentsébbnek mondhattuk a mostani időt. Ha Szabó Virgiliussának most kijött 2ik részét nem számlálnám is, Dayka Munkáinak tsaknem egyszerre lett megjelenése olly ditső tünemény, amillyennel még egy esztendőnk sem ditsekedhetett, s pedig, mint értem, Virág is most adá ki ismét újabb dolgozásait Thalia név alatt. Daykára én is apostolkodtam, mint megkérétek.” [8]

Kazinczy — Pápay levelét kézhez véve — nyomban válaszol — osztotva barátja véleményén: „Ezen esztendő a pénz ritkasága mellett is nevezetes typographiai mivekkel dicsekedhetik. Illyen Dayka, Berzsényi, a Virág Thaliája, a Szabó Dávid Aeneisze, illyen lesz Báróczi, kiből már sok ív elkészült, mert 200 előfizetőjénél több találtaték.” [9]

Ezen túl még egyebet is írhat most már Pápaynak Daykáról. Rokona, Kazinczy István társaságában Szemere Pál érkezett hozzá, s magukkal hozták az imént emlegetett, éppen csak megjelent Berzsényi-kötetet [10], amelynek létrehozásában — már a sajtó alá rendezésénél és a megjelentetésnél — ő maga is jelentős részt vállalt. Ez a kötet ui. kíváncsivá tette, mégpedig a Publicum ítéletét illetően. Szauder József határozottan célzott már arra, hogy „... Berzsényi... 1813-ban kijövő kötete mily napfénynyel...” homályosította el Dayka és Kazinczy líráját egyaránt. [11] Noha az irodalmi közvélemény reagálása Berzsényi verseire később várható — Kazinczyban mégis támadhatott némi aggodalom: vajon Berzsényit nagyobb ovációval fogadják-e majd, mint Daykát? Mert az utóbbit már Virág sem úgy fogadta, ahogy azt barátságuk, izlésbeli egyezéseik ismeretében vártuk volna. Igaz, Virág — Szemere tanúsága szerint — csak a szöveg megváltoztatása ellen emelt szót, az *eredeti Daykát* nem marasztalta el, de végső soron a kiadás korrekciós jellegével való szembehelyezkedés a Dayka-versekkel is az újat példázni akaró Kazinczy-nak mond ellent, következésképpen annak a Daykának is, akit 1813-ban ennek a korrekciós kiadványnak tükrében ismert meg a közönség.

Virág nyilatkozata óta újabb reflexió is eljutott hozzá, konzervatív részről ugyan, de ez az akkori magyar társadalmi élet egy jelentős rétegének szemléletét hordozhatta. Ezt írja most meg — Berzsényi fogadtatását illető kíváncsiságával együtt Pápaynak: „Szeretném érteni, mit fog ítélni a Publicum az én Berzsényim verseiről, mit nevezetesen azok, akik magok is verselnek. — Dayka nem fogadtatott érdemlett kedvességgel; kevés szereti: de aki szereti, nagyon szereti... Egerben egy Marsalkó nevű Cistercita Daykára egygy deák Epigrammát írt. Nolo poetam foemineum

— Vanus es et Venuses — ezek állnak(!) a Marsalkóvius versében.” [12] A következő sorokban Kazinczy ugyan könnyedén, inkább a veszélytelen ellenfélnek kijáró engedékenyebb véleménnyel kommentálja barátjának az ügyet, de valójában tudomásul kell vennie: Eger városában, Dayka megpróbáltatásainak egykori színhelyén ez a hivatalos közvélemény. Még akkor is, ha a város jobb érzésű, szabadabban gondolkodó literátusai (gondolunk Bodnár Antalra) [13] esetleg néhányan szint vallottak már Kazinczy és Dayka mellett. „Szegény Marsalkóvius! — írja Kazinczy — nem tudja, hogy poetai mívekről nem szabad azoknak itélni, akik magokat a mennyország kedvéért castrálták; nem tudja, hogy a szerelem és a bor isteneit magasztaló Poeta gyakorta a legtisztább életű ember és bornemissza. Ő talán szégyenlené Bécsben a régi világ statuájának Galériáját megtekinteni, mivel ott Apollo, Antinous s a Medicisek Vénusa az Ádám és Éva parádéruhájában állanak.” [14]

A dolog mégis jobban izgatja, mint a fentiek alapján gondolnánk. Röviddel a Pápayhoz intézett levél után Berzsenyinek is megírja az esetet, sőt idézi a szóban forgó latin verset: „Az én Daykám imitt amott ólcsárlókat találta. Egerben egygy Pap deák Epigrammát írt ellene, melyet ide tészek:

Dayka redi! nolo nutriticem; nolo poetam
Foemineum. Vir sit quem lego, virque probus!
Queris, quo redeas? Ad eum, qui de tenebris te
Protulit. A doctis nil quod ameris habes.

*Vanus es et Venus es, dignusque eperire patellam,
Qualem in Kazinczy te reperisse palam est.
Dayka redi! non es qualem te censuit emtor;
Dayka redi! structo nam secus igne peris.*

Így ítél, édes barátom, az aki magát a mi Idvezítőnknek bizonyosan rosszszul értett tanítása s Origenesnek éppen nem eszes példája szerént a mennyország kedvéért castrálta. Ezt lássa az Istenadta embere, sőt ugassa Daykát, ha tetszik. Az ő ugatása a dolgot rosszabbá nem teszi, ha jó.” [15] Ez az erélyesebb reflexió tán azzal is magyarázható, hogy Kazinczy tudomást szerezhetett Marschalkó személyének egri súlyáról is. Ez az ember 1787-től volt az egri gimnázium tanára. [16] Tehát már mint pap élte át a jozefinizmus érája s a Lipót trónralépését követő időszak változásait, így a II. József halálát követően mind intenzívebben jelentkező antiaufklárizmus előretörését is. Egerben van ekkor a magyarországi konzervatív katolicizmus két jellegzetes alakja: Eszterházy Károly és Szaicz Leó, tehát azok, akik Daykát távozni kényszerítették Egerből 1791-ben. A ciszterci rend Egerbe való visszatérése után (1802) Marschalkó lesz ennek a szellemnek továbbvivője: „... a Szerzetbe bevett Ifiakat ő oktatgatta, készítgette, s vezetgette a Tanítói hivatal hasznos viselésére...”, majd Schumann Theofil igazgató halála után őt bízzák meg a rendház és az iskola igazgatásával. [17] Ebben a minőségben írja meg az idézett latin epigrammát is Daykáról.

Kazinczynak jól kellett tudnia mindezt; nem véletlen, hogy Pápay és Berzsényi után majd Kis Jánosnak is megírja az esetet. [18]

Ezek ismeretében érthető, miért sürgeti minden oldalról a vélemények, reflexiók kifejezésre juttatását. Berzsényinek írja előbb már idézett, 1813. július 4-i levelében: „...kérlek, tudassd velem, mit ítélsz Te Daykának versei felől. De poetis ferre iudicium unice Poetarum est; így ítél Scaliger, és így a Te ítéletedet tudni nagy vágyásom lehet.” [19] Fölöttébb izgatja az is, hogyan ítélnék az Orthologia képviselői. Erről is Berzsényit faggatja most: „Hát azok akik bennünket Nyelvrontóknak szidalmaznak, mit mondanak azokra, amiket Daykának életében mondtam a Neologismusok felől? A ti Telekitek és Prónaytok (kitalálhatod okát) valóban azt hiszik, hogy nyelvünk romlik, és hogy magyarul még senki jobban nem tudott mint Teleki József, a ti Administrátortoknak atyja. És én éppen ezen hitnek feldőjtésére mondam azt ami Daykám életében lap XLV és XLVI áll. Szerencsénkre a két Hazának minden részeiben fogy ezeknek a vénséget szerető s újságot gyűlölő embereknek számok...” [20] Félreérthetetlen megvallása ez egyúttal annak is, hogy mennyire egyé olvadt nála Dayka lírája, a korrekció igénye, s a nyelvújítás. S hogy ez mennyire így van, bizonyítják Döbrenteihez ugyanezekben a napokban írott sorai is: „Csinálja az Úr, hogy sok Erdélyi lelje igaznak a Neolog ismus/ Apológiáját Daykában.” [21]

A már tudomására jutott s a még várható elmarasztaló reflexiók magyarázzák aztán azt, hogy Kazinczy az eddigieken túl már tovább szeretné Daykának, de főleg az életrajznak propagálását, népszerűsítését megvalósítani. Recenzióra gondol s ehhez épp jó lehetőséget biztosítana Döbrentei Erdélyi Muzéuma. Meg is írja Döbrenteinek: „Jó volna, ha az Úr Daykát s Berzsényit recensálná a Muzéumban, mind a kettőt teljes szabadsággal, vagdalva ahol érdemlik, és minél hosszabban.” [22] Ezt az ötletet természetesen nem pusztán a Döbrenteivel való barátsággal kell összefüggésbe hozni, hanem sokkal inkább a Dayka-életrajz erdélyi fogadtatásával. Erről Döbrentei tájékoztatta, ő maga Kis Jánosnak írott egyik levelében szól róla: „Döbrenteinek s másoknak is leveleikből értem, hogy Erdély, melly a Virág originális szava szerint, *nagyon szereti az antiquitást*, örömmel vette Daykának életében a Neologismus Apológiáját.” [23]

A recenzió — nem tudni miért — elmaradt, noha Döbrentei ígéretet is tett erre vonatkozólag Kazinczynak: „Csak sok egyéb elfoglaltatásim engedjék, Berzsényi és Dayka recenziója meg fog jelenni.” [24] Nincs kizárva, hogy Döbrenteit egyrészt a Berzsényi-kötet kedvezőbb fogadtatása; másrészt a Dayka-kötettel kapcsolatos, mind gyakrabban kinyilvánított ellenszenv tette óvatossá. Igen jellemző lehet ezzel kapcsolatosan Sárközy István 1813. augusztus 13-i levele. Arról ír Kazinczynak, hogy Sopronban járt s Kis János társaságában egy vizsgán vett részt. „Examen alatt — írja — sokszor melléje ültem az Öregnek, és meg is látogattam, amennyit illy alkalmatosságokkal lehet, beszéllettünk, de éppen nem a meglegedésig. — Felőled sokat, és sok szépet — emlékezett arról-is, hogy nevémet barátid lajstromába írtad meg néki — melyen örvendtem — De

azt is meg kell vallom, hogy kinyilatkoztatta azt is, hogy sajnállya Nevednek abban lett compromittáltatását, hogy Dayka Gábor verseit a Publicumnak felette recommendáltad — és már benne sokan megcsalattattaknak tartván magokat — miatta zúgnak. Berzsenyi felől másképp ítél — és ítélnék.” [25] Kazinczyt nyugtalanítja is a dolog, Sárközy levelének kézhez vétele után nyomban reflektál is rá, még hozzá egyenesen Kisnek: „Sárközy István barátom írja, hogy Te néki azt beszéled, hogy sok ember nem leli Daykában amit az én jelentésem vele váratott... Werke des Geistes u. der Kunst sind für den Pöbel nicht de. S ez elég reá. Szörnyűség az, édes barátom, hogy Dayka, aki 1788 és 1796 között írt, annyira meghaladta a maga korát, hogy húsz esztendő múlva is kevés van aki az ő becsét érthesse. Van benne sok férges, nem tagadom; de vannak olly darabok is, mellyek soha nem fognak avulhatni... Ne akadjunk fel másoknak ítéleteken, édes barátom, s sajnáljuk sorsunkat, hogy praenumeratio nélkül alig tudunk nyomtattatni. A Praenumerans azt hiszi, hogy leköteleztük magunkat úgy énekelni, amint ők szeretik hallani a dalt...” [26]

A kedvezőtlen fogadtatást tehát a *praenumeratio* tényében keresi. Pedig semmi másról nem volt itt szó, csak Berzsenyi zsenijének vitathatatlan fölényéről, amit az igazán értő fülű közönség észrevett. Épp Berzsenyi verseinek szintén *praenumeratio*s kiadása lehet Kazinczy feltevésének cáfoló példája, amelynek körülményeiről már Váczy János is szólt 1895-ös Berzsenyi-életrajzában. [27]

Az ilyen, számára bosszantó hírek vétele után bizonyára kellemesen hatottak Berzsenyi, Kölcsey és mások kedvezőbb, vagy éppen magasztaló véleményei. Böven van adatunk erre, jóllehet a tényeken csak annyit módosít ez, hogy egyesek megértették a Dayka-kiadás egészének (az életrajz, a korrekciós szöveg, a modern verselés példájának hangsúlyozása, a neologizmus apologiája) eszmei és gyakorlati célját-jelentőségét. De csak a nyelvújítási harc lezárultáig, a tízes évek végére majd ezek a társak is eltávolodnak tőle.

Berzsenyi az első, aki ha futólagosan is, de kedvezően nyilatkozik: „Daykát csak alig futhatám végig, mingyárt elkapák tőlem, s következésképpen ítélni nem tudok róla, de annyit csakugyan tudok, hogy azon goromba epigrammát [28] meg nem érdemlette.” [29] Néhány hét múltán, egy másik levelében még egyszer megerősíti ezt. [30]

Sokkal határozottabban foglal állást, még hozzá Kazinczy mellett, Kölcsey. Nem is előzmény nélkül, a kéziratot Dayka-életrajz egy költői részlete [31] már korábban megihlette, verset írt hatására, címe *Acatia*. Ama versek közül való, melyekkel Kölcsey „önálló költészetének kezdetét” szokás jelölni [32], s melyekben leginkább kiütözik Kazinczy hatása. De egy másik korai versét is meg kell említenünk, az *Andalgások* címűt, amellyel egyenesen Dayka költői örökségének átmentésére vállalkozik — hangsúlyozva egyúttal Széphalomhoz való ragaszkodását is. A „vérző hon... vidékin” „búsan tévedező” *Múza*

Lehajlik Dayka sírkövére
S borítja lelkét fájdalom,
Ah, Chárisoknak kedveltére
Sírjában szállt csak nyugalom!

Lelkében, mint Hesper sugára,
Hordott szelíd érzéseket,
Géniusz szemén, mely véle jára
Mosolygó könnyű reszketett;

De bájhangjai nem édesíték
A sorsot égi kebelén,
Vérző sóhajtások hevíték,
Szívet hölgyének lágy ölen,

S miként irigylett nyugalmanak
Várából Eros kedvese,
Szállott arany fantáziának
Téreiből sírdomb mélyibe.

Kérjük sötét enyhelye mellett,
Hogy lágylonjon a végezés,
Lengjen körülünk gyöngye szellet,
S emelje lelkeink ihletés;

Vegyék fel ömlő hangjainkat
Kárpát kinyúló szirtjai,
Érezzék forró lángjainak
Ister zöldellő martjai;

A dalra szebb honnunk leányi
Miként nimfák táncoljanak,
Berkeink, mit Széphalom virányi,
Elysionná váljanak;

Fonjunk a küzdő Szent fejébe
Nem hervadandó koszorút,
Sírjának hűves éjjelébe
Rózsák közt menjen biztos út.

Lángzók lesznek csudált nevénél
Az érző szív verései,
S szentek, mint oltár emlékénel
A hűség csendes könnyei.

Íme tehát, a fiatal, induló Kölcsey ihletői közé így vonul be Dayka, [33] s itt látszik megvalósulni Kazinczy sokat hangoztatott vágya: fiatal költőinknek Daykát kellene követniök.

Kölcseyt — most 1813-ban — Kazinczy tekintélye s a megjelent Dayka-kötet készítették a fentiek újbóli megerősítésére: „Én Daykával maradok, ki, mint kezünkben van, mindeddig egyetlen egy Litteraturánkban, s sokaknak másoknak azt kiabálnám amit már ma egyszer leírtam:

Non satis est pulchra esse poemata, dulcia sunt!” [34] Külön nyomatékot is ad neki azzal, hogy Berzsenyit még egyidejűleg elmarasztalja: „Temérdek sok rossz dalt eresztett ki az első, s ezen utolsó nem illő szabadságokat vett magának. Legyen Ő, mint akar: de ha Berzsenyi az,

aminek a versgyűjtemény mutatja, úgy sajnállanom kell, hogy poetáink nem egyszer s mind *Kunstrichterek* is. Ó az isteni Matthisont! Ennek stylusával együtt lelkét is be kellett vala szívni Berzsenyinek. Csudálván láttam amit máskor nem láték, hogy B-ben a stylus praeponderál: hány sor van olyan mint az is: *A Dithyrambok lángkörében*, lélek s értelem nélkül?" [35]

Kölcsey tehát Daykával marad, ő számára a nagy magyar költő-példakép. Lényeges kitétel, Szauder József mutatott rá: miért? [36] Ekkoriban határozza el Csokonai átdolgozását, mégpedig Kazinczy korrekciós Daykájának mintájára. Talán épp a széphalmi mester 1813 szeptember 28-i levele juttatja erre a döntésre, azt olvashatta ebben: miként tartja ő (ti. Kazinczy) jogosnak a kiadásra kerülő szövegek javítgatását, *korrekcióját*: „Élő Poetának verseibe híre s engedelmé nélkül változtatni, istentelenség. Megholt barátunk verseiben azt tehetjük amit gondolunk, hogy maga is tett volna, ha életben volna még, s ezt is csak úgy, ha feljegyezzük a Variánsokat. Én ezt tevém Daykával, s változtatásaimat kimutattam.” [37]

A Csokonai-korrekcióval a szentimentális Daykához, s a fentebb stílt, a póriatlanságot követelő Kazinczy ízléséhez idomítja Csokonait. Szauder József írja: „... homályos bánat zavarja meg... a Csokonai-vers kristálytisza tükrét...” [38] Az a homályos bánat, amelyről Dayka méltán híres versében (Titkos bú) olvashatott:

Homályos bánat dúlja lelkemet,
Talán újulnak régi szenvedésim;
Talán tündér előreérezésim
Rémitnek, s új lest hány a végezet.

Ez a Dayka melletti és Csokonaival szembeni magatartás nem marad folytatás nélkül. A különbség a fentiek s az elkövetkezők között annyi lesz, hogy most majd mint kritikus hangsúlyozza és méltatja Dayka költői nagyságát-jelentőségét, éspedig Csokonai rovására. A Csokonai-kritikára gondolunk, amely időben röviddel követi a Csokonai-korrekciót. De erről majd alább szólnunk még.

1814 elejére mások is felzárkóznak a Daykát, illetve a Dayka-életrajzot nem ellenvetéssel fogadók mögé. 1814. január 17-én Szemere írja Kazinczynak, hogy prof. Vályi Nagy Ferenc [39], Kézi [40] (mindkettő pataki professzor, Kazinczy barátja), illetve Rozgonyi József [41] melegen érdeklődnek Dayka, illetve a neologizmus iránt: „Aznap, amint Széphalomról elindultam, az estvét szinte kilenc óráig Prof. Vályinál töltém. Mutatta Homérját, s azt a vallást tette, hogy ennek utána Kazinczynak s a Pestieknek kíván tetszeni, s elmakacsulva él a *telj*, gyönyör, csend, dics (ezeket említé mint olyanokat mellyekkel már élt —) szavakkal... Rozgonyit már ágyban leltem s jó éjszakát kívántunk egymásnak. Másnap reggel sokáig beszélgettem a Kant Rostálójával... Daykáról tudakozódott. Meglátogattam Prof. Kézit is... Kézi is egy értelemben van Superint. Kissel Dayka eránt. De igazlott némelleyeket amiket B. és D. felől mondék.” [42]

Pár héttel később Szentgyörgyitől kap levelet s ez már valójában a Mondolat problémáit érinti. A debreceni barát felháborodással olvasta a Mondolat Kazinczyt támadó szövegét s siet is annak tudomására hozni: semmi köze a dologhoz, sőt kíváncsian várja „a Bárótzai életit és annak elején a Dayka előljáró beszédiben felvett tárgyak folytatását.” [43] Azaz: a neologizmus további kifejtését. Kazinczyt ezt úgy tekinti, hogy a Dayka élete segítette az ortológus Szentgyörgyit jobb belátásra bírni! „Ez az ember — írja Helmecczynek — mind Kis Jánosnak, mind nekem igen kedves barátunk, s szüntelen harcolt kettőnk ellen, és bennünket attikai sóval csipkedett Antipurismusunkért. (Most Daykának élete megtérítette, de vannak relapsusai . . .)” [44] Igaz, aggodalom is vegyül bizakodásába, mert attól tart, hogy ezek a „relapsusok” esetleg mégis a *Puristák seregébe* sodorhatják majd Szentgyörgyit, tehát a Mondolat dunántúli vezéreire, akik részéről a nyelvújítás és Dayka egyaránt elutasításra, ellenkezésre talált . . .

Az év derekán Kis János kiadandó verseihez írhatja meg előszavát — Kis kérésére, s ez újabb biztatást s az eddigi kiadói tevékenység — tehát elsősorban a Dayka-kötet — elismerését jelentette. Nem is mulasztja el hangoztatni az *Előbeszédben*, mennyire hálás ezért Kisnek, s — egyúttal —, hogy mily nagyra becsüli bizalmát-barátságát: „Mennyire igyekeztem megérdemlenni barátomnak bizodalját, s melly szerencsével jártam el hagyásaimban, mutatja az igen szépen elkészült könyv, melly azonban *Kisnek javallása szerént* lép elő; s hirdesse most, midőn húsz hónapok elforgása alatt Daykának, Báróczynak s Kisnek munkájikat való örömem kiadni, hogy engem Dayka, Báróczy s Kis szerettek. Ez az én életemnek legcsillogóbb szerencséji közé tartozik.” [45] Nem új gondolatok ezek, több ízben is leírta korábban, jórészt leveleiben őket, legfeljebb Virág Benedek nevének elhallgatása lép meg. Ezt viszont az aktualitás magyarázhatja meg: az általa kiadott vagy most kiadandó auktorokat kellett felsorolnia.

Az 1814—15-ös év fordulója hozza meg számára a Dayka-kérdésben a legjelentősebb eredményt: Kölcsey a Csokonai-kritikában megfogalmazza ismételten Dayka iránti tiszteletét, nagyrabecsülését. Mint ismeretes, a *recenziót* Döbrentei kérésére írta s már 1815 márciusában megküldte neki. Megjelenésére viszont csak 1817-ben került sor. [46]

Több szempontból fontos írás ez, mint Szauder József kimutatta: „. . . a Kazinczy oldalán álló Kölcseyt mutatja, ugyanakkor . . . a kérlelhetetlen kritikust is, aki elvei védelmében már nem kíméli a barátok érzékenységét.” [47] A Dayka-utóélet szempontjából meg azért, mert a Kazinczy által Csokonai fölé helyezett Dayka általuk *vélt* jelentőségét próbálja kanonizálni. De ezt is sajátos módon: nála Dayka, Kisfaludy Sándor és Virág — kb. egyazon szinten — értékesebb költők Csokonainál. „Csokonai örök emléket érdemel literatúránkban — írja —, de ha ő neki némelyeket megtagadunk, ha azt mondjuk, hogy a Lilla úgy nem éri fel Himfyt, mint tűzi játéknak fénye a volkánét; ha mondjuk, hogy az érzés és kultúra tekintetében ötet Daykához tennünk nem lehet; ha mondjuk, hogy az ódában Virág úgy áll neki ellenében, mint egy Jupiter

Olympius a bámuló szem előtt stb., levettünk-e azért mindent Csokonairól? nem marad-e még elég oldal, mely felől fényben jelenhet meg? (Nincsenek-e hibái Himfynek és Virágnak is? Ha Himfy magát a r e g é k b e n szinte oly nagyak nézi mint a s z e r e l m e k b e n, az igen természetes dolog: de mi mondhatjuk, hogy ő nagy az egyikben és a másikban kicsiny, s ezen mondás mellett is büszkék vagyunk azt hinni, hogy inkább tiszteljük őt, mint sokan, kik hibáiban is tökéletességet szemlélnék.) [48] Rec. azt hiszi, hogy nem az dicsértetik igazán, akinek hibái is vakon imádtatnak.” [49]

Ebből az alapállásból közelít tehát Csokonaihoz és „...ez a kezdet *eleve* lehetlenné teszi Csokonai megértését,” [50] egyúttal visszavonhatatlanul a Dayka—Himfy—Virág hármas művészi felsőbbtségét mondja ki.

Mint jeleztük: van azonban e recenzióknak szempontunkból egy sajátosan újszerű jellegzetessége is, és pedig Kisfaludy Sándor költészetének — a Kazinczy-féle véleményhez viszonyítva — másféle, Kazinczyénál kedvezőbb beállítása. Elgondolkozásra ösztönző dolog. 1814—15 fordulóján vagyunk, amikor Döbrentei Erdélyi Muzéuma a korábban nagy vihart kavart Kazinczy-féle Kisfaludy-recenzió szövegének magyar nyelvű közlését vállalja, s amikor a Mondolat kapcsán a dunántúli ellenfelekkel magasra csapnak a vita hullámai. Ez a recenzió viszont — bármennyire is Kazinczy álláspontjával egyezik — épp Kisfaludy Sándor költészetének megítélésében jóval mértéktartóbb a széphalmi mesternél. A magyarázatot Szauder Józsefnél leljük meg, aki a Csokonai-kritikát elemezve rámutat Kölcsey kritikusi tevékenységének eredetiségére, önálló törekvéseire. Azt írja: „Ez a szigorú elvi kritikus, még ha Kazinczy oldalán áll is, erősen elfordul Kazinczy magatartásától. Olyan tendencia nyilatkozik meg itt először Kölcseynél, amely két év alatt továbbfejlődve éles ellentétbe fogja vinni a mesterrel, magával Kazinczyval.” [51]

Nos, ez a magatartásbeli elfordulás Kazinczytól épp a Dayka—Himfy—Virág hármas közös nevezőn való emlegetésében ölt konkrétan testet. Kölcsey voltaképpen azt a Himfyt vonja most egy sorba Daykával, aki elé korábban Kazinczy — a recenzióban s az ismert epigrammában egyaránt — épp Daykát állította követendő példaként. S tán az sem hanyagolható el ebben az összefüggésben, hogy az a Himfy kerül most egy sorba Daykával, akinek provincializmusait oly keményen marasztalta el Kazinczy, mégpedig Dayka nyelvi felsőbbségének hangsúlyozásával — s most mindkettő (Virággal egyetemben) Csokonai póriasságával állítatik szembe...

Kölcsey kritikusi tevékenysége során a későbbiekben sem mond le Daykáról. 1817-ben írja meg emlékezetes Berzsenyi-recenzióját, amely már a Kazinczyval való szakítás elhatározásával párhuzamosan keletkezik — jóllehet benne még mindig Kazinczy szellemében exponálja mondanóját. [52] Ebből a kritikából is kitetszik: kedveltjei között Daykát illeti az elsőség — Himfy és Berzsenyi mellett. [53]

Mint ismeretes, a magyar költészet múltbeli fejlődését felvázolva jut el konkrét mondanivalójához. Ez a múlt — úgy látja — nem mutat fel

nagy számú tehetséges poétát, inkább csak versfaragói voltak. Vizsgálódásainak eredményeképpen „Balassin és Zrínyin kívül nem talál a régiségben érdemes, esztétikailag jelentős alkotót...” [54] A közeli múltból is csak Rádayban lát valami újat, figyelemre méltót, ezt is azért, mert egyrészt „...vissza tudott nyúlni Zrínyihez...”, [55] másrészt — megítélése szerint, s ez határozottan Kazinczy nézeteire vall — az újabb idők *magyar költése* csak vele kezdődik. [56] Ennek a csekély kezdetnek „rezultátumai közé” tartozik az ő három kedveltje: Dayka, Himfy és Berzsényi... [57]

Dayka és Himfy egymás mellé állítása tehát újból megjelent, még-hozzá egyenes folytatásaként mindannak, amit a Csokonai-kritikában erről korábban kimondott. Voltaképpen kora legnagyobb költői közé sorolja be mindkettőt a kritizálandó Berzsényivel egyetemben. S a kritizálás eszközeivé épp őket teszi, amikor Berzsényi költői alkatának meghatározását kívánja elérni: „Az ő (ti. Berzsényi L. I.) *legjobb* darabjai közt nincsen egy is, mely reflexiónak következése volna, minden csupa érzés, minden csupa fantázia, ifjú erő, ifjú lángolás, mi őtet a nyugodtabb lelkű Virágtól s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti; de még Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, s fantáziája óriási s elkapó: Berzsényi ellenben legsebesb lángjai közt is szelid, az ő fiatal, vidám lelke a görögök felé röpdés vissza, fantáziája ideális képekkel foglalatoskodik, annál fogva stílusa világos, kifejezései exaltáltak...” [58]

A „...hevvel epekedő olasz Dayka...” s a „szilaj”, „csapongó”, „elborító”, „óriási” és „elkapó” fantáziájú Himfy közötti párhuzam-vonás még ezzel sem szakad meg Kölcseynél. Ugyancsak 1817-ben veti papírra Daykáról szóló töredékes recenzióját [59], melynek elkészült részéből is kiderül: benne Dayka és Kisfaludy költészetének együttes vizsgálatára készült.

A töredékben maradt recenzió sorsáról igen keveset tudunk, Kölcsey levelezésében nemigen esik szó róla, de Kazinczy sem reflektál rá különösebben. Pedig a töredéket ismerte. Szemere Pál 1817. július 2-án írja neki, hogy „Feri elkezdette Daykát már két ízben; de mind a kétszer elakadott: ma reggel újra próbát tett.” [60] Másnap, július 3-án „lopva” le is másolja, s elküldi neki az általunk is ismert töredékes szöveget. [61] Ez minden, amit a töredék sorsáról Kazinczy, Szemere, illetve Kölcsey levelezésének lapjairól kihámozható. Kérdés: mi okozza a töredék körüli mély csendet? Mindenekelőtt erre keressük a választ.

A recenzió papírra vetésének ideje: 1817 június—július. [62] Szemere Pál már idézett leveléből az is kiderül, hogy 1817. július 3-án az általunk is ismert töredékes szöveg már készen állott. [63] 1817. június 11—12-én kelt viszont Kölcseynek a Kazinczyval való szembefordulást félreérthetetlenül kifejező két levele [64], amelyeket egyenesen Széphalomra címzett. Amikor tehát Szemere híradása a készülő Dayka-recenzióról Széphalomra ér, Kazinczy már szembe is nézett tanítványa és küzdőtársa elfordulásával.

Június 14-én hosszú levélben papírra is veti ezzel kapcsolatos reflexióit. A levélváltás — mint ismeretes — annyira a további neologizmus értelmetlensége s az eredetiség kérdése körül forog, hogy Kazinczynak eszébe sem jut talán, hogy most még Daykáról medítálgjon. Kölcsey írása — mint már jeleztük — egyébként is az elmarasztalt Kisfaludy és Dayka együttes, Kisfaludyt is elismerő vizsgálatát sejtette. Noha Kazinczy maga is kísérletet tett korábban a Kisfaludyval való békülésre, [65] annak egyik Ruszek Józsefhez írt s őt és Daykát meglehetősen durván támadó levele után [66] bizonyára kellemetlenül érintette, hogy az éppen elpártolt barát, Kölcsey Daykát recenzálva most is Kisfaludy értékeinek hangoztatásával kezdi mondandóját.

Kölcsey abból az „antithesis”-ből indul ki, hogy „némely genie egyedül saját sugallatainak általadva, maga után vonja a nyelvet, s annak szépségei, mintegy a semmiből, az ő intésére látszanak, előteremni; némely pedig jární látszik a nyelv után, s kitételeit vagy keresi vagy előre készíti.” [67]

A tétel igazolására a magyar literatúrából két költőt említ: Kisfaludy Sándor az egyik, Dayka Gábor a másik. [68] Már az első mondat, amelyben ítélet kerül megfogalmazásra, félreérthetlenné teszi Kölcseynek Himfyről mostanra (1817) kiformált véleményét. „Lehetetlen a legegyszerűbb kritikában is megtagadni H-től azt a szerencsét — mondja Kölcsey —, hogy neki az egész nyelv minden gazdagságával, minden kincseivel szolgálatjára áll...” [69] s hogy a tétel még világosabbá legyen, néhány sorral alább részletezőbben bontja ki mondandóját: „Himfy gazdag, virágzó fantáziát nyert istenétől s ez őtet sem a fájdalomnak, sem a gyönyörűségek érzelmei közt nem hagyja el. Az egy pontban öszve-szorult érzeményt a képzetek ezer tárgyaival vegyíti fel s gazdag különféleségben ömleszt ki. Ő tehát mindég számtalan látható tárgyak centrumában áll, s természetes, hogy szavak s kitételek miatt gondba nem jön s szerencsés bővségeknek délceg érzésében játszik a nyelvvel, szilajkodik, csapong, s nála a kitétel csínossága s a verselés csak mellékes dolognak nézetik.” [70]

Aligha kétséges: Kölcsey a megváltozott körülmények nézőpontjából ítéli meg Kisfaludy jelentőségét. Az eredetit alkotó költőt nézi, aki — szerinte — veleszületett zsenijével old meg izgalmas költői bravúrokat a magyar nyelvkinccs széles körű felhasználása révén. Érzésünk szerint a túlajtott neologizmus, illetve a neologizálás 1817 utáni feleslegességének gondolata húzódik meg az idézett sorok mögött, amelyről korábban még — más helyen — kinyilvánította véleményét. [71] Talán Kisfaludy költészetének ez a beállítása is azt lett volna hivatott bizonyítani: a neologizmus jegyében most már nem célszerű a hadakozás, mert az eredményeket olykor az ellenfelek is használják. Ennek pedig az a magyarázata, „hogy az újat sokszor egészen ismeretlen okok fogadtatják el.” [72] Még azokkal is, akik ellene vannak. Épp ezért célszerűtlen — a magyar literatúra összérdekeit figyelembe véve — a további torzsalakodás.

Voltaképpen tehát a békéltetés szándéka vezeti, amely a recenzió belől is, a valóságban is, két irányba igyekszik hatni: Kisfaludy Sándor, tehát a Dunántúl és Kazinczy irányába. S ha Kisfaludyt a Kazinczy részéről korábban kifogásolt nyelvviség pontján próbálja kiengesztelni, Kazinczyt meg Dayka értékeinek, jelentőségének analízisével kísérli meg emehez közelíteni — egyaránt bizonyítva mindkettő irodalomtörténeti rangját.

De nézzük: milyennek látja most már a Himfyvel újólag párhuzamba állított Daykát a recenzióban.

Ha Kisfaludy méltatását a nyelvi gazdagság, szín, változatosság szempontjából ítélte meg, akkor — ezt az általa felállított „antithesis” is megköveteli — Daykát is innen kellett megközelítenie. Így is történt. „... Daykát tekintvén — írja —, meghat bennünket azon erő, melyet ő, a még készületlen nyelvvel küzdvén, előttünk kifejtet.” [73] S hogy ez miért van így, annak konkrét magyarázatát is igyekszik megadni a továbbiakban. „Dayka... — írja alább — sokkal kisebb mértékben nyerte a képzelő erőt, s nála az az érzésnek alatta áll. A lélek érzései abstrakciók, s minél inkább abstractok, annál keskenyebb pontba vonulnak össze, s annál vékonyabbak s szövedékesek az egymástól különböző szálak, hogy végre őket különbözni érzed ugyan, de éppen úgy nem magyarázhatod mint azt, hogy mi legyen a különbség a rózsának és violának illatja közt? Ez az oka, miért az ily költő nehezen öntheti ki magát, s küzdenie kell nyelvvel, hogy szavakat találjon, melyek érzései felől sejdítést ébresszenek másokban.” [74]

Dayka költészetének megítélése tehát föltétlen más, az általa felvázolt úton, Dayka *karakterének* (a Himfyéhez viszonyítva) másféleségét figyelembe véve történhet csak. Sőt, ezen túl számolni kell a magyar nyelv XVIII. század végi állapotával, készületlenségével is, amely erőteljesen determinálta Dayka költészetének kibontakozását.

Ez a Dayka viszont — vonja le a konklúziót — semmivel sem marad alatta a dús fantáziával megáldott, s a nyelvvel könnyedén bánó Himfynek, mert annak is, ennek is egyaránt vannak — az értékes vonások mellett is — fogyatkozásai. Himfy a gazdag nyelvi anyag s a páratlan képzelőerő mellett elhanyagolja „a kitétel csinoságát”, sőt „a verselés” is „csak mellékes dolognak vétetik” nála, Dayka viszont épp a gondos verselő hírében áll, aminek funkcióját tagadni nyilván oktalanság lenne, s ez az erénye biztosít Himfyvel egyenrangú helyet számára a magyar literatúrában. S ezzel a mérleg egyensúlyba billent, meg is mondja ezt a recenzens: „Himfy gond nélkül szép, sokhelyt csak erős, csak gazdag; Dayka gonddal szép, sokhelyt csak szép és csinos.” [75] S ezzel — sajnos — meg is szakad Kölcsey fejtegetése, a probléma alaposabb kibontásából csak egy töredékes mondat maradt. Így hangzik: „Midőn Dayka a poetai pályát futni kezdte...” Nyilván a pályakép felvázolása, végül — ennek alapján — Dayka értékelésének megfogalmazása következett volna. Hogy milyen végkövetkeztetésekkel, nem tudni. Ne is kutassuk, tényekkel nemigen bizonyítható hipotézis lenne. Nézzünk szembe inkább egy, a recen-

zió-töredékekkel kapcsolatban felvethető és fel is vetendő kérdéssel, azzal, miért hagyta félbe Kölcsey ezt az érdekesnek ígérkező írást?

Az okot részint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségével való „viszátkodásban”, de méginkább a Kazinczy-programtól való elszakadásban, s abban az 1817 második felére elkövetkező válságban látjuk, amelynek következménye Kölcsey háromszötendős hallgatása lett.

Ismeretes, hogy recenziói közlésére az 1817-ben induló Tudományos Gyűjtemény vállalkozott; itt jelent meg a korábbi keletkezésű Csokonai-kritika, majd a Berzsenyi-kötetről, s a Kis János verseiről írott recenziók is. Kazinczyhoz írott, 1817. július 12-i leveléből azt is tudjuk: tervei között szerepelt egy Virág Benedekről készítendő kritika is, amely szintén a Tudományos Gyűjtemény lapjain látott volna napvilágot. [76] Hogy ez az írás nem készült el, az — saját bevallása szerint — „a pesti redakcióval történt viszátkodás”-sal magyarázható. [77] Véleményünk szerint a Dayka-recenzió közlését illetően is a Tudományos Gyűjteményre gondolt — még annak ellenére is, hogy a redakció tagjaival az említett összekülönbözése már megtörtént. Hogy miért, azt az alábbiakból következtethetjük.

Említettük már, hogy a neologizálás körüli harcok továbbélezését értelmetlennek látta, meggyőződése volt, hogy az a magyar literatúra továbbfejlődésének csak kárára és nem javára válna. „A haladni nem akarók még inkább vagy rettegőkké vagy makacsokká lettenek — írja —, a haladni akarók pedig a természetes határokon túl csapongtanak, s a jó, jámbor olvasó vagy néző sohasem tudja, mit tegyen s mihez tartsa magát? ... a neologizmus apológiái miatt a literatúra szenved s terheltetik.” [78]

Mivel a Tudományos Gyűjtemény a Kazinczy-ellenzék jelentős hányadát maga mellett tudta, Kölcseyben — a kiábrándulások ellenére is — [79] élhetett az illúzió, hogy a Kisfaludy—Dayka újjáértékelést itt megjelentetve használni tudna a két fél megbékélésének. De ekkor már a válság szélén áll, a Kazinczyval való leszámolás levélváltása után gyorsan távozik Lasztócról — ahol Szemere vendégszeretetét élvezte — s három esztendőn át jóformán hírt sem ad magáról. Ezzel szinte meg is szakítja a Dayka iránti érdembeli érdeklődés szálait. Amikor 1820-ban ismét színre lép, már erőteljesen bontakozni látszik az új, a romantika jegyében álló magyar irodalom, ami végérvényesen lezárja a Kazinczy-törekvésektől elválaszthatatlan Dayka-kultuszt.

J E G Y Z E T E K

[1] Kazinczy Dayka-kiadásának történetéről: Lőkös István: Dayka Gábor utóélete II. Az Egeri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. Eger, 1964. 311—320.; U. ó.: Dayka Gábor utóéletéhez. Az Egeri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei III. Eger, 1965. 221—227.; U. ó.: Egy fejezet Dayka Gábor utóéletéből. Az Egeri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. Eger, 1966. 325—344.

[2] Kazinczy Ferenc válogatott művei I. Bp., 1960. Bev. Szauder József. XCII.

[3] U. o. XCIII.

- [4] Kaz. lev. X. 305—306.
 [5] U. o. 305.
 [6] U. o. 305—306.
 [7] U. o. 306.
 [8] U. o. 429—430.
 [9] U. o. 454.
 [10] U. o. 454—455.
 [11] Szauder: Id. Bev. XCIII.
 [12] Kaz. lev. X. 455.
 [13] Bodnár Antal, Dayka egykori iskolatársa, több életrajzi adatot közölt Kazinczyval, mint egri tanár. Lásd: Kaz. lev. XXII. Bodnár leveleit Kazinczyhoz.
 [14] Kaz. lev. X. 455.
 [15] U. o. 464.
 [16] U. o. 563.
 [17] Lásd: B. Szepessy Ignác tollából Marschalkó életrajzát. Tudományos Gyűjtemény 1817. VII. f. 153—156.
 [18] Kaz. lev. X. 486.
 [19] Kaz. lev. X. 464.
 [20] U. o. 464—465.
 [21] U. o. 481.
 [22] U. o.
 [23] U. o. 486.
 [24] Kaz. lev. XI. 56.
 [25] U. o. 21.
 [26] U. o. 45.
 [27] Váczy János: Berzsényi Dániel életrajza. Bp., 1895. 114—120.
 [28] A Marschalkó-féle versről van szó.
 [29] Kaz. lev. XI. 24.
 [30] U. o. 161.
 [31] A Dayka-életrajz alábbi részletéről van szó: „Kilépvén a folyosóra a teljes folyosón. A szag megcsapott. Ah, a mennyei illat! kiálték, ki ezt különösen kedvelem. „A Reményfáé!” mondá Dayka, említett Ódámra célozván...” Ujhelyi Dayka Gábor versei. Pest, 1813. XV.
 [32] Szauder József: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 17—18. virágzásában álló Acatiának illatját felkapá egy szellő, s végig vitte a hosszú
 [33] Szauder: I. m. 19.
 [34] Kaz. lev. XI. 57.
 [35] Kaz. lev. XI. 57.
 [36] Szauder: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 21—24.
 [37] Kaz. lev. XI. 70.
 [38] Szauder: I. m. 22.
 [39] Vályi Nagy Ferencről lásd: Szinnyei: Magyar írók IX. Bp., 1903. 554—557.
 [40] Kézről: Szinnyei: I. m. VI. Bp., 1899. 179—182.
 [41] Rozgonyiról: Danielik József: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. II. köt. Pest, 1858. 272—273.
 [42] Kaz. lev. XI. 189.
 [43] U. o. 246—247.
 [44] U. o. 253.
 [45] Kaz. lev. XII. 15.
 [46] Szauder: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 51.
 [47] U. o. 52.
 [48] A zárójeles szövegrész a recenzió eredeti fogalmazványából való, tehát Kölcsey 1814—15-ös álláspontját tükrözi. Lásd: Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 403.
 [49] U. o.
 [50] Szauder: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 53.
 [51] U. o. 52.
 [52] U. o. 66.

- [53] Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 423.
- [54] Szauder: I. m. 67.
- [55] U. o.
- [56] Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 423.
- [57] U. o.
- [58] U. o. 424.
- [59] Recenzió Dayka Gáborról. Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 431—432.
- [60] Kaz. lev. XV. 259
- [61] U. o. 260—261.
- [62] Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 432.
- [63] Kaz. lev. XV. 261.
- [64] Kölcsey Ferenc összes művei. III. Bp., 1960. 255—259.
- [65] Lásd erről: Fenyő István: Kisfaludy Sándor. Bp., 1961. 292—296.
- [66] Az említett levélben Kisfaludy a következőket írja: „Kazinczy egy csapodár, asszonytermészetű ember, kitől tartózkodni jó és tanácsos, kivált annak, akinek ő poetai élet- és halálbírájává Daykát tevő (ti. Kisfaludy Sándornak); azt akinek még valóban dajka kellett volna, hogy poetai gyermekségéből emberré neveltessék. Meglehet ugyan, hogy én profánus Daykának nagyságát meg nem tudom fogni, fel sem tudom érni elmémmel: de ha magamnak nem hinnék is, hiszek másoknak, kik velem ugyan azt tartják Dayka felől. Nyugodjék békével a jámbor és köszönje meg, hogy már meghalt, mert így mégis nagyobb érdemet vitt a sírba, mint vinni fogna, ha még élne, és oly barátja lévén Kazinczynak, mint Kazinczy beszél, most szoros barátságból Kazinczyval ő is úgy törekednék nyelvünknek rongálására mint némelyek.” Idézi: Abafi Lajos: Dayka Gábor költeményei. Bp., 1880. XXXVIII.
- [67] Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 431.
- [68] U. o.
- [69] U. o.
- [70] U. o. 431—432.
- [71] Szauder József: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 63—65.
- [72] U. o. 65.
- [73] Kölcsey Ferenc összes művei. I. Bp., 1960. 431.
- [74] U. o. 432.
- [75] U. o.
- [76] U. o. 263.
- [77] U. o.
- [78] Idézi Szauder József: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 64—65.
- [79] U. o. 64.